

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ: DOĞU AVRUPA SİNEMALARI: SÜREKLİ DEĞİŞEN, ISRARLA YENİLENEN	7
<i>Dina Lordanova</i>	
GİRİŞ: ÇATLAMIŞ DEMİRDEN BİR KIZIL PERDE Mİ?.....	17
<i>Mehmet Öztürk • Doğuşcan Göker • Muzaffer Musab Yılmaz</i>	
KANLI DOĞU: UKRAYNA'NIN HÜZÜNLÜ SİNEMASI	35
<i>Doğuşcan Göker</i>	
TOPLUMSAL TRAVMALAR, ESTETİK VE ETİK KAYGILAR: POLONYA SİNEMASI.....	75
<i>Muzaffer Musab Yılmaz</i>	
SİNEMADA MACAR GELENEĞİ: MİT VE GERÇEK.....	105
<i>Mehmet Öztürk</i>	
ÇEKOSLOVAK SİNEMASI: İKİ ULUS, ORTAK BİR PERDE.....	153
<i>Niyazi Can Özbaşaran</i>	
İDEOLOJİK DALGALANMALAR ARASINDA ULUSAL DİL ARAYIŞI: ROMANYA SİNEMASI	195
<i>Muzaffer Musab Yılmaz</i>	
KIZIL PERDENİN ARKASINDA: BULGAR SİNEMASI	223
<i>Muhammet Dilek</i>	
DUVARIN ARDINDAKİ DIŞARI: ALMAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ SİNEMASI	273
<i>Aziz Barkın Kadioğlu</i>	

KARMAŞIK BİR COĞRAFYADA YUGOSLAVYA SİNEMASI	319
<i>Buket Akdemir Dilek</i>	
BALKANİK SİRBİSTAN SİNEMASI	351
<i>Ahmet Berk Duman</i>	
ADRIYATİK KIYISINDA, MAREŞAL'İN GÖLGESİNDE: HIRVATİSTAN SİNEMASI	391
<i>Baran Cem Yiğit</i>	
SLOVENYA SİNEMASINDA KÜLTÜREL HAFIZA VE KÜRESEL TEMSİL	439
<i>Baran Cem Yiğit</i>	
İŞGAL, HAFIZA VE İMAJ: BOŞNAK SİNEMASININ ESTETİK VE POLİTİK ÇERÇEVESİ	459
<i>Yusuf Ziya Gökçek</i>	
"YAĞMURDAN ÖNCE" VE SONRA: MAKEDON SİNEMASI	481
<i>Fatih Saraç</i>	
"TEK BAŞINALIK" TAN AÇILIMA: ARNAVUTLUK SİNEMASI	533
<i>Orhan Sezgin</i>	
KOSOVA SİNEMASI: KÜLLERİNDEN YÜKSELEN BİR HİKÂYE.....	567
<i>Sezer Salih</i>	
MİTOSLARIN GÖLGESİNDE YUNAN SİNEMASININ YOLCULUĞU.....	579
<i>Asra Çıra</i>	
SONUÇ: ÖTEKİ AVRUPA'NIN SİNEMASI: KAOTİK BİR TARİH.....	619
<i>Kristian Feigelson</i>	
DOĞU AVRUPA SİNEMALARINDAN 100 FİLM.....	653
DOĞU AVRUPA SİNEMALARI SEÇME KAYNAKÇA.....	659
YAZAR BİYOGRAFİLERİ.....	663
DİZİN	669

SUNUŞ: DOĞU AVRUPA SİNEMALARI: SÜREKLİ DEĞİŞEN, ISRARLA YENİLENEN

Dina Lordanova

Sinema, Doğu Avrupa'nın en büyük sanatsal başarıları arasındadır. Bölge sineması hem geniş bir seyirci kitlesine ulaşmış hem de büyük övgülere layık görülmüştür. Andrzej Wajda'nın *Küller ve Elmaslar* (Popiół i Diament, 1958), Vera Chytilova'nın *Papatyalar* (Sedmikrásky, 1966), Aleksandar Petrović'in *Ah, Bu Çingeneler* (Skupljaci Perja, 1967) ve Marta Mészáros'un *Evlat Edinme* (Örökbefogadás, 1975) gibi filmleri, dünya çapındaki film festivalleri ve ödül törenlerinde karşılık bulmuştur. Polonyalı Wanda Jakubowska, Çek Jan Němec, Yunan Theo Angelopoulos ve Macar Béla Tarr'ın filmleri, dünyanın dört bir yanındaki üniversitelerde sinema eğitiminin temel kaynakları arasında yer almıştır. 21. yüzyılda ise Bosnalı Jasmila Žbanić'in *Esma'nın Sırrı* (Grbavica, 2006) ve *Nereye Gidiyorsun* (Quo Vadis, Aida?, 2020), Rumen Radu Jude'un *Aferin* (Aferim!, 2015) ve *Dünyanın Sonundan Çok da Bir Şey Beklemeyin* (Nu Astepta Prea Mult de la Sfârșitul Lumii, 2023), Yunan Yorgos Lantimos'un *Köpek Dişi* (Kynodontas, 2009) ve *Zavalılar* (Poor Things, 2023) gibi filmleri benzer bir ilgi ve takdir görmeye devam etmektedir.

Çeşitli kurumlar -film arşivleri, müzeler, meslek birlikleri- bu sinemaların korunması ve değerinin anlaşılması için çalışmaktadır. Dijitalleşme alanındaki ilerlemeler sayesinde birçok

eski film restore edilip yeniden gösterime sunulmuş, böylece yeni izleme olanaklarından yararlanma imkânı bulmuştur. Polonya'nın Lodz kentindeki film okulunun hemen yanında yer alan film müzesinde, okulun yerli ve yabancı mezunlarının parlak geçmişlerini aktaran kapsamlı sergiler düzenlenmektedir. Ukrayna'nın bağımsız sinema kurumu VUFKU'nun 1922-1930 yılları arasında ürettiği 140 uzun metrajlı film hem restore edilmiş hem de çevrimiçi olarak sergilenip etkileyici bir dijital arşiv oluşturulmuştur¹. Hindistan'da Shivendra Singh Dungarpur tarafından çekilen, altı buçuk saatlik saygı duruşu niteliğindeki belgesel *ÇekMat: Jiří Menzel'in Peşinde* (CzechMate: In Search of Jiří Menzel, 2018) Çekoslovak Yeni Dalgası'nın ustalarından Jiří Menzel'in çalışmalarını anmıştır. Komünist dönem Romanya'sının belgesel film stüdyosuna ait yapımlar restore edilmiş ve bir DVD serisi haline getirilmiş, ayrıca Vintage Sahia adında bir web sitesi üzerinden erişime açılmıştır². Bulgar feminist yönetmen Binka Zhelyazkova'nın çalışmaları, Mark Cousins tarafından destansı eseri *Kadınlar Film Yapıyor* (Women Make Film, 2018)'da yeniden keşfedilmiş ve kapsamlı biçimde incelenmiştir. Yeni Arnavutluk Stüdyosu'nun kurucuları arasında yer alan tek kadın olan Xhanfise Keko'nun filmleri ise Tiran'da restore edilmiş ve küresel düzeyde gösterilmiştir. Benzeri pek çok örnekle bu liste uzayıp gidecektir.

Doğu Avrupa sinemalarının zengin tarihine dair uluslararası akademik ilginin giderek arttığı bu bağlamda, bu kitap önemli bir katkı sunuyor. Çalışmanın üç ana teması- milliyetçilik, sosyalizm ve Avrupacılık- bölgenin temel tarihsel özelliklerini uygun bir biçimde yansıtıyor.

Milliyetçilik bu ülkelerin her birinde kendini gösteren bir olgudur ve iki farklı biçimde karşımıza çıkabilir. İlki, ulusun başarılarına duyulan gururlu bir sevgi ve saygı, halkına ve

1 <https://vufku.org/en/vufku/>

2 <https://sahiaintage.ro/project/?lang=en>

halkın yaratıcılığına hayranlık, diline ve geleneklerine özenle yaklaşma biçiminde ortaya çıkar. Diğeri ise başkalarını küçümseyerek büyüyen aşırı bir özgüven, kendini yüceltmeye dayalı kibirli anlatılar, dar görüşlü yabancı düşmanlığı ve cehaletle beslenen bir tutumdur. Bu derleme kitap, kavgacı ve başkalarını aşağılamaya yönelik bir anlayış yerine, düşünceli ve takdir dolu bir yaklaşımla, milliyetçiliğin ilk ve soylu biçimini beslemeyi amaçlamakta, olumlu ve yapıcı yönleri odaklanmaktadır. Somut ulusal boyutlardan bölgesel ve ulusötesi düzeye doğru genişlemek, benzerlikleri ve ortak yönleri görünür kılmak, işbirliği ve dayanışmayı teşvik etmenin bir yoludur.

Sosyalizmin varlığı Doğu Avrupa'da uzun bir geçmişe ve geniş bir etkiye sahiptir. Coğrafi olarak Avrupa'nın doğu kısmında yer alan bu ülkelerin çoğu, Yunanistan dikkate değer tek istisna olmak üzere İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Sovyet nüfuz alanına girmiştir. Dayatılan devlet sosyalizmi her ülkede farklı biçimlerde uygulanmış, ancak hiçbirinde halk direnişinden tamamen bağımsız olmamıştır. Macar halkı 1956'da, Çekler de 1968'de ayaklanmış, Romanya 1970'lerde Amerika Birleşik Devletleri ile yakınlaşma arayışına girmiş, 1980'lerde ise Polonyalı işçiler, Polonyalı II. Jean Paul'un Papa seçilmesinden cesaret alarak büyük bir direniş başlatmıştır.

"Sosyalizm" in biçimi ülkeden ülkeye değişiklik göstermiştir. Soğuk Savaş döneminde bazı ülkeler farklı düzeylerde bir yalıtılmışlık yaşadı. Yugoslavya Batı'ya açıldı ve dinamik uluslararası kültürel alışverişler yürütüyordu. Buna karşılık Arnavutluk tam zıttı bir konumdaydı. Batı ve Doğu fark etmeksizin yalnızca Avrupa ülkeleri ile değil, Sovyetler Birliği ve Çin'le de bağlarını kopararak paranoyak bir içe kapanmaya sürüklendi. Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Ukrayna ise bağımsız bir dış politika yürütemedi ve bu durum kültürel alana da yansdı. Sonuç olarak, Ukraynalı sinemacılar diğer Sovyet

cumhuriyetleriyle iş birliği yapabilseler de Avrupa'daki meslektaşlarından onlarca yıl boyunca izole kaldılar.

Devlet sosyalizmi sistemi zamanla artan ekonomik zorluklarla karşılaştı. 1980'lerin sonuna gelindiğinde, bu ekonomik yapının canlılığını yitirdiği açıkça görülüyordu. Kapitalist ekonomiye geçiş kaçınılmazdı ve bu süreç 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başladı. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi, aynı zamanda bu ülkelerin çoğunda varlığını sürdüren devlet destekli film endüstrilerinin de sonu anlamına geliyordu. Uzun metrajlı film stüdyoları bu bölgelerde iyi işliyordu ve tüm ülkeler stüdyoların ürettiği belgesel ve bilimsel filmler, animasyonlar ve haber filmlerinden yararlanıyordu. Film yapımı belirlenmiş plan ve bütçeler çerçevesinde yürütülüyordu. Devlet müdahalesi ve sansür elbette vardı, ancak aynı zamanda güvenli istihdam, merkezi dağıtım ve sahibinin devlet olduğu sinema salonlarından oluşan bir gösterim ağı da mevcuttu. Sosyalizmin sona ermesi her ne kadar memnuniyetle karşılansa da zorlu ve uzun bir özelleştirme sürecinin de başlamasına neden oldu. Bu dönüşüm, uzun bir süre ve yüksek bir bedelin sonucunda nihayet tamamlandı.

Son olarak, "Avrupalılık" Devlet sosyalizmi döneminde Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki sosyalist ülkeler arasında düzenli bir film dolaşımı vardı. Bu sayede Macaristan'da çekilen bir film Polonya'da, Bulgaristan'da yapılan bir film ise Doğu Almanya'da gösterilebiliyordu. Her ne kadar Arnavutluk, Yunanistan, Yugoslavya ve Ukrayna gibi farklı kültür politikalarına sahip ülkeler bu ağın dışında yer almış olsa da bölge ülkelerinin çoğu için oldukça elverişli ortak yapım koşulları vardı. Ancak 1990'ların başında, sosyalist ülkelerin film endüstrileri yeni piyasa koşullarına uyum sağlamak için zorlu bir yeniden yapılanma dönemi yaşadı. Mevcut bağlantılar bozuldu ve kısa sürede dağıldı. Birçok yerde toplumsal huzursuzluk ve

çatışmalar bu süreci daha da karmaşık hâle getirdi. Bu süreç zorlu ve çoğunlukla travmatikti.

Yeni Avrupa ortaklıkları kurulmadan önce eski bağlar kopmuştu. Bu yüzden 21. yüzyılın başından itibaren Doğu Avrupa sinema endüstrileri hem yapım hem dağıtım alanında Avrupa genelinde yeni ortaklar bulmaya ve güç kazanmaya odaklandı. Amaçlanan yalnızca festivallerde daha fazla görünmek ya da daha fazla ödüle aday gösterilmek değil, İtalya, İspanya, İrlanda ve İsveç gibi ülkelerle eşit seviyeye gelmekti. Artık güçlü Avrupalı denklere tarafından “gelişmekte olan” olarak görülme istemiyorlardı.

Otuz yılı aşkın bir sürenin ardından bugün bu kitapta ele alınan bütün ülkelerin sinemaları, anlatı ve üsluptan EURIMAGES ya da Avrupa Film Akademisi gibi kurum ve örgütlenmelere, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu çok sayıda ortak yapım ve yaratıcı kadroların ulusötesi iş birliklerine kadar “Avrupa sineması” olarak adlandırılan yapının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Avrupa çapında dağıtım ağı ve isteğe bağlı video platformları ortaya çıkmıştır. Karlovy Vary, Selanik, İstanbul, Sofya, Saraybosna, Transilvanya, Tiran, Varşova, Tallinn, Jihlava, Sibiu’daki Astra, Prizren’deki DokuFest gibi çok sayıda uluslararası film festivali ve bunlara ek olarak daha küçük veya tematik festivaller, bölge filmlerini göstererek ulusal festivallere ek değer kazandırmakta ve yeni iş birliklerinin doğması için platform görevi görmektedir. Doğu Avrupa filmleri, bugün Avrupa’nın en büyük festivallerinde (Cannes, Venedik, Berlinale), Kuzey Amerika’da (Toronto, Sundance) ve Asya’da (Busan, Hong Kong) gösterilmektedir. Tüm bu özellikleriyle, artık Doğu Avrupa sinemasının Avrupa’nın kültürel yapısına bütünüyle entegre olduğu söylenebilir. Onun “Avrupalılığı” artık kimliğinin belirgin bir unsurudur.

Bütün bunların ötesinde, Doğu Avrupa sinemasının film tarihçileri için bazı özel zorluklar taşıyan yönleri de vardır.

Ukrayna film geleneği buna bir örnektir. Bu kitapta Ukrayna'nın şiirsel sineması ve film yapımındaki diğer kendine has özelliklerin ele alınması, Ukrayna sinemasını hâlâ Rus sinemasının gölgesinde konumlandıran önyargılı ve sınırlı tarih yazımlarını aşma açısından büyük önem taşımaktadır. Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerinden itibaren aktif ve üretken bir film merkezi olan Ukrayna'nın sineması bugün Doğu Avrupa'daki dostlarına katılmaya çalışıyor. Gerçekten de yönetmenliğini Sergei Parajanov'un yaptığı *Unutulmuş Atalarımızın Gölgesi* (Tini Zabutkyh Predkiv, 1965) gibi Ukrayna klasikleri, aynı dönemde Wojciech Has'ın *Saragossa El Yazması* (Rekopis Znaleziony w Saragossie, 1965) ve Çekoslovakya'da Jaromil Jireš'in *Valerie ve Harikalar Haftası* (Valerie a Týden Divu, 1970) gibi ünlü sürrealist filmleriyle kolayca birlikte anılabilir. Yury Ilyenko ve Leonid Osyka gibi yönetmenlerin şiirsel sinemalarının ötesinde, Kira Muratova ve Ivan Mykolaichuk gibi önemli Ukraynalı isimlerin çalışmaları da hak ettiği değeri görmektedir.

Tarih yazımı açısından kıymetli bir başka alan da Dušan Makavejev, Želimir Žilnik, Karpo Godina, Živko Nikolić, Stole Popov, Goran Paskaljević ve Emir Kusturica gibi ustaların filmleriyle tanınan eski Yugoslavya sinemasıdır. Federatif yapının içsel çeşitliliği ve hiyerarşisine rağmen, 1990'a kadar Yugoslavya sineması tek bir ülke sinemasıydı. Her yıl Adriyatik kıyısındaki Pula Festivali'nde bir bütün olarak temsil edilirdi. 1990'larda federasyonun dağılmasının ardından, onun yerinde yedi yeni ülke ortaya çıktı: Hırvatistan, Slovenya, Sırbistan, Bosna, Makedonya, Karadağ ve Kosova. Bu da yedi yeni ve dinamik sinemanın doğduğu anlamına geliyordu. Bu kitapta hem eski federasyonun hem de yeni ulusal sinemaların dengeli bir biçimde ele alındığı kapsamlı bir değerlendirme sunulmaktadır.

Siyasi dönüşümlerin film tarih yazımını doğrudan etkilediği iki önemli örnek Çekoslovakya ve Doğu Almanya'dır. İlki 1990'lara kadar tek bir ülkeydi, bu dönemde "kadife boşanma"